

УДК 159:9
TKACZ T.V.

*profesor, Politechnika Rzeszowska im. Ignacego Łukasiewicza, Rzeszów,
Polska*

PSYCHOSPOŁECZNY CHARAKTER ZMIAN NA PRZESRZENI ŻYCIA

ПСИХОСОЦІАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР ЗМІН В ЖИТТЄВОМУ ПРОСТОРИ

У тексті статті представлений аналіз, в якому суттєву висновок полягає в твердженні, що людина протягом усього життя підлягає змінам і сама є ініціатором певних змін. Аспект непередбачуваності свідчить або про різні можливості спрямованості житті безпосередньо через дорослу людину або через характер взаємодії з навколишнім середовищем. Помітне переважання процесів асиміляції сприяє тому, що людина не змінює способу своєї поведінки, незважаючи на мінливі обставини і обмеження, які впливають відповідно до віку. Триває, наприклад, юнацький стиль життя в середньому віці, не беручи до уваги ні фізичних можливостей, ні соціальних обмежень. Характерні пристосування охоплюють широкий діапазон змін, що описують численні поведінки стосовно завдань і вимог розвиваючого, соціального і індивідуального (цілі і прагнення) характеру. Вони залишаються під впливом навколишнього середовища, основних тенденцій і власної активності суб'єкта.

Ключові слова: *період зрілості, життєві завдання і виклики, кризи нормативні та ненормативні, процеси асиміляції та акомодациї, розуміння світу, визначення сенсу власного життя, аутонарація і історія життя.*

WPROWADZENIE

Zainteresowanie najdłuższym okresem rozwojowym, jakim jest dorosłość, znajduje uzasadnienie w przekonaniu, że człowiek na przestrzeni całego życia podlega zmianom i sam niektóre zmiany wprowadza, to znaczy że po prekroczeniu progu dorosłości nie sposób dokładnie przewidzieć – i to nie tylko z powodu czynników losowych - jak potoczy się jego dalszy los. Aspekt nieprzewidywalności świadczy bądź o rozmaitych możliwościach ukierunkowania życia przez samą osobę dorosłą czy przez charakter interakcji z otoczeniem. Jeśli centrum zainteresowania będą stanowić zmiany, to jakiego rodzaju zmian można oczekiwać w okresie dorosłości?

ZMIANY FIZYCZNE, ZMIANY NATURY PSYCHICZNEJ

Zmiany fizyczne jak również zmiany w zakresie cech osobowości mają charakter zarówno ciągły, jak i skokowy, z przewagą procesów pierw-

szego rodzaju (zmian ciągłych). Cechy czy też właściwości fizyczne organizmu, jak sprawność ruchowa lub pamięć - o ile nie zaszły zmiany psychopatologiczne spowodowane procesem chorobowym – zmieniają się stopniowo prawie niezauważalnie dla samego podmiotu (Whitbourne, 2001). Mogą być też zmiany przebiegające stopniowo na zasadzie kumulacji doświadczeń, na przykład, interpersonalnych, jak w przypadku stopniowego wyzbywania się nieśmiałości. Zatem trening psychospołeczny może odgrywać znaczną rolę w przypadku sposobów przystosowania społecznego.

Jednak niektóre zmiany fizyczne mają charakter skokowy (np. pierwsza miesiączka), podobnie jak niektóre zmiany natury psychicznej, zwłaszcza świadomościowej (np. odkrycie, że w rolę świętego Mikołaja wciela się ktoś z rodziny albo że **któreś** z rodziców może prowadzić podwójne życie). Zmiany w zakresie tożsamości często mają charakter skokowy, co nie znaczy, że nie są przygotowane.

Zmiany związane z zadaniami i wyzwaniem życiowymi oraz zmiany stylu życia, wymuszone czynnikami zewnętrznymi, przebiegają najczęściej w sposób nieciągły, raczej skokowy (dla tego można je opisywać i wyjaśniać w ramach modelu stadialnego). Intensywne przemiany następują w *zakresie krytycznym*, na przykład spowodowanym przyjściem na świat dziecka, uzyskaniem pierwszej pracy czy przejściem na emeryturę. Podobnie wyglądają okresy intensywnych zmian prowokowanych normatywnymi i nienormatywnymi kryzysami (rozwojowymi).

Okresy intensywnych zmian przeplatają się wówczas z okresami względnej stabilności i spokoju, podczas których następuje kumulacja doświadczeń.

PROCESY ASYMLACJI I AKOMODACJI

Dlatego też procesy asymilacji i akomodacji występują naprzemiennie. W okresie względnie stabilnym następuje asymilacja (przyswajanie) i kumulacja doświadczeń.

W rozwoju człowieka dorosłego istotna jest dynamiczna równowaga między procesami asymilacji i akomodacji, zapewniająca zdrowe podejście do nowych doświadczeń (Lachman, Bertrand, 2001). Wyraźna przewaga procesów asymilacji sprawia, że człowiek nie modyfikuje swego sposobu zachowania pomimo zmieniających się okoliczności i ograniczeń wynikających z wieku. Kontynuuje na przykład młodzieńczy styl życia w wieku średnim, nie biorąc pod uwagę możliwości fizycznych ani ograniczeń społecznych. Zachowuje takie przeświadczenie o sobie, jakby nie zmieniał się w ciągu upływających lat. Trwanie przy utrwalonych przekonaniach i uporczywe powtarzanie tych samych zachowań powodują, że funkcjonowanie człowieka staje się coraz mniej adaptacyjne. Za ewentualne porażki wini on otoczenie albo unika sytuacji testujących jego możliwości.

Przy zdecydowanej przewadze procesów akomodacji można oczekiwać nadmiernej reakcji na zmiany i niestabilnych oraz niespójnych przekonań o sobie. Ponadto zbyt nasilone procesy akomodacji utrudniają lub nawet uniemożliwiają zaangażowanie w realizację celów odległych, dominują bowiem procesy dostosowania (Whitbourne, Connolly, 1999).

Postulowana według tego modelu dynamiczna równowaga między procesami asymilacji i akomodacji wyraża się w adekwatnych reakcjach na wydarzenia życiowe i zmiany historyczne. Nagromadzenie zdarzeń, które wymuszają nowe sposoby pojmowania świata, redefiniowanie własnych relacji z otoczeniem stanowią poważne wyzwanie dla tożsamości i aktywizują procesy akomodacji. Dla wydarzeń wpisujących się w logiczny i spójny bieg życia, przewidywalnych i niepowodujących dramatycznych zmian sytuacji osobistej, społecznej czy zawodowej zdecydowanie wystarczające i jak najbardziej adaptacyjne są procesy asymilacji. Dlatego też nasilenie procesów obydwu rodzajów wiąże się zarówno z okresem rozwojowym i jego wyzwaniami, jak i z rodzajem i nasileniem wydarzeń - tych, które są pośrednimi skutkami decyzji osobistych (studia poza domem), jak i tych, których nie sposób przewidzieć (utrata zatrudnienia na skutek kryzysu).

Ekstrapolacja modelu asymilacji-akomodacji na zjawiska rozwoju w biegu życia stwarza interesujące perspektywy opisu i interpretacji zjawisk, jednak nie wyczerpuje zagadnienia zmian rozwojowych w dorosłości. Dobrze stosuje się do zmian wymuszonych okolicznościami zewnętrznymi i niektórymi przemianami wewnętrznymi (jak np. zmiany emocjonalne). Czy oddaje jednak specyfikę aktywności intencjonalnej i dążenia transgresyjne człowieka? Istota rozwoju polega nie tylko na mniej lub bardziej aktywnym dostosowaniu lub przywracaniu stanu równowagi zaburzonej wydarzeniami i/lub skutkami własnej aktywności podmiotu, ale właśnie na wychodzeniu poza ten stan rzeczy, zwróceniu się ku nowości, zmianie i eksploracji. Ten aspekt najlepiej oddaje intencjonalna aktywność celowa (Bandura, 2001) i wpisane w rozwój dążenie do destabilizowania układu dzięki działaniom transgresyjnym (Koziński, 2000).

Konfrontacja z doświadczeniami, które przerastają zdolność do ich asymilacji, prowadzi do konieczności dopasowania i przebudowy istniejących struktur, tak by odpowiadały nowym doświadczeniom (akomodacja). Transformacja ustrojowa w kraju, jako wydarzenie historyczne, dojrzewanie albo przyjsię na świat dziecka, jako wydarzenia indywidualne, wymagają dostosowania się mentalnego i stąd wymuszają zmiany opisywane jako akomodacja (Heckhausen, 1999). Oznacza to, że nowe doświadczenia inicjują proces akomodacji. Dotychczas wykształcone struktury nie są już bowiem w stanie przyjąć i zintegrować nowych doświadczeń z poprzednimi, na przykład wskutek zaistnienia zupełnie nowej sytuacji, jak usamodzielnienie się dzieci czy praca za granicą.

ZMIANY SPOSOBU ROZUMIENIA ŚWIATA

Natomiast zmiany sposobu rozumienia świata, określenia sensu własnego życia, autonarracji i historii życia, czyli również tożsamości narracyjnej zachodzą na zasadzie transformacji. To znaczy, przekształcania jednych historii w inne, konstruowania bilansu w obliczu świadomości nadchodzącego końca danego etapu życia, przekształcania tożsamości osobistej i społecznej stosownie do ważnych dokonań i porażek oraz innych wydarzeń, które w rozumieniu człowieka mają na niego wpływ. Istotą sprawy jest nowa, odmienna od poprzedniej organizacja - nowa jakość. To jednak nie wszystko, zmiany zachodzące na poziomie rozumienia świata stymulowane są również aktywnością podmiotu zmierzająca do zdobywania nowych informacji i sprawdzania nowych doświadczeń. To intencjonalne wychylenie ku nieznanemu i ku przyszłości zarazem sprawia, że zmiany idą w ślad za (mniej lub bardziej) refleksyjnym opracowaniem doświadczeń.

Stąd zmiany na poziomie Ja wymagają specyficznego modelu do ich opisu i wyjaśnienia. Zmiana bowiem może oznaczać przekształcenie świadomości, przyjęcie nowego punktu widzenia, dzięki czemu osoba jest zdolna do porzucenia intratnej pracy na rzecz rozwoju zainteresowań, zajęcia się polityką albo działalnością charytatywną, nawiązania albo zerwania związku osobistego itd. Dawna jakość nie ma na ogół kontynuacji, a jedynie jakąś interpretację jako fragment historii życia. Zmiana odsuwa w przeszłość to, co było ważną lub nawet dominującą formą aktywności, ważnym lub wiodącym sposobem interpretacji sensu istnienia i rozpoczyna zupełnie nowy etap, z nowymi priorytetami, kryteriami oceny, celami i dążeniami. Niejednokrotnie przemiany połowy życia przybierają taki właśnie charakter i wówczas – z uwagi na ich zakres i dla tego, że transformacja pociąga za sobą rozbitcie istniejącej struktury – w pełni zasługują na miano kryzysu. Kryzys oznacza bowiem stan, kiedy poprzednie formy aktywności lub sposób rozumienia świata już nie funkcjonują, a nowe jeszcze się nie rozwinęły, stąd napięcie, niepewność i poczucie rozbitcia. To przejście «od starego do nowego» wywołuje przejściowy regres, załamanie, utratę stabilności, a jednocześnie pewną ekscytację nieokreślonością i otwartość wobec «nowego».

ZMIANA A MODEL ROZWOJU

W jaki sposób przebiega rozwój człowieka? Jest kilka odpowiedzi na to pytanie. Pierwsza paradoksalnie zaprzecza rozwojowi: w modelu stabilności przyjmuje się, iż właściwości, na których opiera się funkcjonowanie człowieka dorosłego, są stałe i zasadniczo niezmiennie w ciągu życia.

Stanowisko to nie wytrzymało próby czasu nawet w odniesieniu do cech osobowości. Druga proponuje model zmian uporządkowanych w czasie: rozwój następuje według stadów występujących w określonej ko-

lejności i (dość luźno) powiązanych z wiekiem, na przykład teoria Erika H. Eriksona (1997). Trzecia gugeruje model interakcyjny: rozwój dokonuje się w wymyku interakcji między czynnikami podmiotowymi a środowiskowymi, stąd ma charakter wysoce indywidualny (Gergen, 2009).

W psychologii rozwojowej wyróżnia się trzy modele służące doopisu zmian zachodzących w dzieciństwie i kolejnych okresach życia:

- 1) model liniowy - rozwój polega na kumulacji doświadczeń i następuje niejako mechanicznie w wyniku oddziaływania środowiska. Model liniowy- ciągle kumulowanie doświadczeń lub efektów uczenia się. Przykład: teoria uczenia się Skinnera, teoria społecznego uczenia się Bandury;
- 2) model stadialny - rozwój polega skokowo, *obejmując* procesy różnicowania, wyższą jakość funkcjonowania w poszczególnych sferach, na podobieństwo postępującej dorosłości organizmu biologicznego.
- 3) model cykliczno-fazowy - w rozwoju wyróżnia się powtarzające się cykle, nfa które składa się ustalona sekwencja faz: progresu, plateau, regresu i kryzysu, f nabywanie nowych właściwości łączy się przekształceniem lub utratą wcześniej istniejących, jest to więc model przekształceń I transformacji.

Według tych ujęć opisuje się rozwój człowieka zwłaszcza we wczesnych okresach życia, kiedy przebiega w sposób najbardziej dynamiczny (Brzezińska, 2000; Trempała, 2012).

Współcześnie przyjmuje się, że rozwój człowieka jest wypadkową sił biologicznych, których podstawą jest genotyp danej jednostki oraz wpływów społecznych (generujących uczenie się osobnicze) pod wpływem stymulacji płynącej z otoczenia, a organizowanej głównie przez innych ludzi. W tym kontekście A. Brzezińska (2000) stwierdzenia: - człowiek zmienia się i rozwija przez całe swoje życie, co dostrzegalne jest we wszystkich okresach rozwojowych (a zatem powiemy: w każdym stadium rozwojowym człowiek jest inny), - rozwój jednostki należy dostrzegać jako zmienność i ciągłość jednocześnie (stąd mówimy: człowiek jest ciągle ten sam, ale nie taki sam), - rozwój należy rozpatrywać jako całościowy (holistyczny), a jednocześnie w jego poszczególnych aspektach: somatycznym, intelektualnym, emocjonalnym, społecznym i duchowym (i tu możemy powiedzieć: człowiek jest całością i każdą częścią jednocześnie), - zmiany rozwojowe należy analizować w kontekście aktualnych w danym etapie życia człowieka siedlisk oraz interakcji ze swoim środowiskiem, głównie społecznym (czyli: liczą się korzenie człowieka, a jednocześnie to, co tu i teraz).

Doroślóć jako okres mniej dynamicznych zmian może mieć jednak swoją specyfikę. Przyjmując założenie o rozwoju człowieka na przestrzeni życia, nasuwa się pytanie, jak przebiega rozwój w okresie dorosłości: czy jest jakiś ogólny model czy wielość koncepcji albo nieprzebrana rozma-

tość indywidualnych ścieżek rozwojowych?

Ogólnie rzecz ujmując, rozwój człowieka dorosłego można ująć w modelu linearnym, stadialnym, kontekstualnym bądź interakcyjnym (Brzezińska, 2000; Lachman, 2001; Trempała, 2012). Pierwszy opisuje i wyjaśnia jednokierunkowe zmiany, najczęściej wzrost, doskonalenie umiejętności i cnót oraz stopniowe zmiany nasilenia cech osobowości, na przykład rosnącą sumienność. Model ten opiera się na założeniu, że istnieje pewien potencjał rozwojowy, który pozwala na realizację coraz wyższych celów i coraz bardziej złożonych dążeń. Linearne podejście do rozwoju człowieka w wieku dorosłym przyjmują za podstawę swych badań i analiz na przykład Robert McCrae i Paul Costa (2005).

Modele stadialne opierają się na założeniu o zasadniczej odmienności funkcjonowania człowieka w różnych okresach życia. Opisują i wyjaśniają zmiany o określonej sekwencji i charakterze, związane z wiekiem, zadaniami rozwojowymi, rolami życiowymi lub wyzwaniem napotykanymi na różnych etapach życia. Zjawisko kryzysów rozwojowych wyeksponowane jest w mniejszym lub większym stopniu w zależności od tego, czy akcentuje się w nich kontynuację czy zmianę. Jeśli przyjmuje się, iż podjęcie nowych zadań lub rozpoczęcie nowego etapu wymaga zupełnie nowych właściwości psychicznych, to znaczy, że konieczna jest jakościowa zmiana myślenia, odczuwania i zachowania (oraz integracji tychże) - czyli zmiana osobowości - to najpewniej takie skokowe przemiany zachodzą w okolicznościach rozwojowego kryzysu. Jeśli jednak osiągnięcie nowego pułapu funkcjonowania oznacza tylko udoskonalenie i rozwinięcie posiadanych predyspozycji, to zmiany mogą przebiegać na zasadzie kontynuacji i wówczas mówimy raczej o przemianach, a nie o kryzysach rozwojowych. Stadialne modele rozwoju człowieka są obecne na przykład w teoriach Erika Eriksona (1997), Daniela Levinsona (1986) czy Georgea Vaillant (1977).

Modele kontekstualne opisują i wyjaśniają zmiany zachodzące na podstawie interakcji z otoczeniem społecznym i kulturą. Opierają się na założeniu plastyczności indywidualnej, dostosowania biegu życia do obiektywnych okoliczności, a zarazem wyboru i oddziaływania na środowisko. Na przykład kryzys gospodarczy może stanowić bezpośrednią przyczynę powrotu z zarobkowego wyjazdu do Londynu, zainwestowania w zaniedbane gospodarstwo dziadków i rozpoczęcia nowego etapu życia, który obok zmiany formy aktywności łączy się z założeniem rodziny, zapuszczeniem korzeni w określonym miejscu i przejściem odpowiedzialności za nowe zadanie - nowoczesny zakład ogrodniczy.

Modele kontekstualne uwzględniają wielość i alternatywność ścieżek rozwojowych człowieka w związku z odmiennym kontekstem historycznym, warunkami socjoekonomicznymi i indywidualną linią życia oraz normami kulturowymi (Elder, Caspi, 1990).

Rozwój człowieka dorosłego często postrzega się jako proces wzrostu, kształtowania i doskonalenia właściwości. Jest to model jednokierunkowy, ponieważ uwzględnia pozytywne zmiany (przynajmniej do pewnego momentu), a nie docenia strat. Jednokierunkowy model rozwoju wspiera teoria humanistyczna (Maslow, 1990) oraz tradycyjne ujęcia rozwoju człowieka jako procesu kończącego się wraz z osiągnięciem dorosłości.

M. Adamska-Chudzińska bada nowe podejście - zarządzanie wiekiem, zróżnicowania wiekowego pracowników w przedsiębiorstwie. Stosowanie strategii zarządzania wiekiem umożliwia optymalne wykorzystanie potencjału wszystkich pracowników w przedsiębiorstwie, tj. zarówno z grupy wiekowej „50+”, jak i pozostałych.

Wzrost efektywności wykorzystania kapitału ludzkiego na skutek wprowadzenia zarządzania wiekiem w praktykę funkcjonowania przedsiębiorstw przejawiać się może w wielu aspektach. Należą do nich:

- zwiększenie wykorzystania potencjału pracowników w każdym wieku,
- wzrost wartości kapitału intelektualnego przedsiębiorstw,
- obniżenie kosztów pracy i działalności organizacyjnej,
- wzrost liczby klientów,
- stymulacja rozwoju pracowników starszych (M. Adamska-Chudzińska, 2016).

W psychologii biegu życia akcentuje się natomiast wielość ścieżek rozwojowych oraz fakt, że rozwój w poszczególnych sferach przebiega według odmiennych wzorców i ma różną dynamikę. O zasadniczej odmienności ścieżek rozwojowych ludzi oraz zróżnicowanym rozwoju w poszczególnych sferach świadczy pośrednio fakt wzrastającego z biegiem życia zróżnicowania między jednostkami pochodzącymi z tej samej koorty (Heckhausen, 1999).

PODSUMOWANIE

Założenia, które mogą pomóc uporządkować i ukierunkować rozważania nad dynamiką okresu dorosłości są następujące.

Człowiek posiada kilka naturalnych gatunkowych właściwości, dostrzeganych i akcentowanych w ramach różnych teorii i podejść badawczych: wśród nich szczególną rolę pełnią samoświadomość i intencjonalność (Bandura, 2001; McCrae, Costa, 1999). Konsekwencją tego założenia jest teza, że na rozwój człowieka na przestrzeni życia mają wpływ geny i kultura (środowiska) oraz wzajemne interakcje tych czynników, ale i sama jednostka, która w pewnym zakresie kształtuje własne życie.

W okresie kilkudziesięciu lat życia dorosłego następują zmiany, które wymagają z jednej strony dostrajania się organizmu do nowych warunków zewnętrznych i wewnętrznych, z drugiej - dopasowywania otoczenia do programów realizowanych przez człowieka o określonej osobowości.

Założenie to jest w zasadzie powtó-rzeniem tezy o wzajemnym wpływie osobowości - środowiska (i zachowania) (Bandura, 2001).

Rozwój nie jest sumą aspektów - fizycznego, społecznego, uczuciowego intelektualnego, moralnego - ale jakością wynikającą ze zmian w tych wszystkich obszarach ludzkiej egzystencji łącznie.

Ośrodkiem integracji psychicznej - myśli, uczuć i zachowań - jest osobowość, dlatego w zakresie problematyki osobowościowej ogniskują się problemy stałości i zmian na przestrzeni życia.

Osobowość - zgodnie ze współczesnymi modelami integrowania wiedzy o jej strukturze i funkcjach - ujawnia się i jest poznawczo dostępna na trzech poziomach: podstawowych dyspozycji, charakterystycznych przystosowań oraz Ja - koncepcji siebie, tożsamości i autonarracji (McCrae, Costa, 2005). Podstawowe tendencje to: (1) cechy wyznaczające określone predyspozycje behawioralne i (2) neurofizjologiczne podłoże procesów percepcyjnych, poznawczych i afektywnych. Obejmują zatem wszystko, co wynika ze struktury i programu genetycznego oraz mechanizmów neurofizjologicznych i hormonalnych sterujących aktywnością organizmu ludzkiego i odpowiedzialnych za inicjowanie i przebieg procesów rozwojowych, jak na przykład dojrzewanie lub starzenie się. Na tym poziomie - najbardziej ogólnych właściwości człowieka - można wskazać również zdolność do używania języka i abstrakcyjnego myślenia czy tendencję do łączenia się w grupy .

Charakterystyczne przystosowania obejmują szeroki zakres zmiennych opisujących liczne sposoby zachowania wobec zadań i wyzwań o charakterze rozwojowym, społecznym i indywidualnym (cele i dążenia). Pozostają one pod wpływem środowiska, podstawowych tendencji oraz aktywności własnej podmiotu.

Bibliografia

1. Adamska-Chudzińska M., *Zarządzanie wiekiem a wykorzystanie kapitału ludzkiego w przedsiębiorstwie*. Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy 2016. Zeszyt Nr 46, c. 334-345.
2. Bandura A. (2001), *Social cognitive theory: An agentic perspective Annu. Rev. Psychol.*
3. Brzezińska A. (2000), *Psychologia rozwoju człowieka*, w: J. Strelau, Psychologia
4. Elder G, Caspi A. (1990), *Studying persons and lives* A Rabin, R Zucker, S Frank, and R Emmons, eds. New York: Springer.
5. Erikson E. H. (1997), *Dzieciństwo i społeczeństwo*. Wydawnictwo: Rebis, Dom Wydawniczy Sp. s.450.
6. Gergen K. (2009), *Nasycone Ja : dylematy tożsamości w życiu współczesnym*. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN.

7. Heckhausen J, Schulz R. (1999), *Biological and societal canalizations and individuals' developmental goals*. In: Brandtstädter J, Lerner R, editors. *Action and self-development: Theory and research through the lifespan*. Thousand Oaks, CA: Sage; pp. 67–103.
8. Kozielecki J. (2000), *Koncepcje psychologiczne człowieka*. Wydawnictwo: Państwowy Instytut Wydawniczy. s.268.
9. Lachman, M. E., & Bertrand, R. M. (2001), *Personality and the self in midlife*. In M. E. Lachman (Ed.), *Handbook of midlife development* (pp. 279-309). New York: Wiley.
10. Levinson, D. (1986), *A conception of adult development*. *American Psychologist*, Vol 41(1), Jan 1986, 3-13.
11. Maslow A. (1990), *Motywacja i osobowość / Abraham H. Maslow ; przeł. Paula Sawicka*. - Warszawa : „Pax”,
12. Trempała J. (2012), *Psychologia rozwoju jako nauka o genezie życia psychicznego: przełomowe dokonania i kierunki przyszłych badań*. *Psychologia rozwojowa*, 2012 , tom 17, nr 1, s. 17–29.
12. Robert R. McCrae, Paul T. Costa Jr. (2005), *Personality in Adulthood: Second Edition: A Five-Factor Theory Perspective*. Guilford Press. t 1, Gdańsk, GWP.
13. Vaillant G. (1997), *Adaptation to Life*. Cambridge, Mass, United States.
14. Whitbourne, S. K & Connolly, L.A. (1999), *The developing self in midlife*. In S. B. Willis & J. Reid (Eds.), *Life in the middle: Psychological and social development in middle age* (pp. 25-45). San Diego: Academic Press.
15. Whitbourne, S.K. (2001), *The psychical aging process in midlife: Interactions with psychological and sociocultural factors*. W: M.E. Lachman (red.). *Handbook of midlife development* (s.109-155). New York.

Тамара Ткач. Психосоциальный характер перемен в жизненном пространстве

В тексте статьи представлен анализ, в котором существенный вывод состоит в утверждении, что человек на протяжении всей жизни подвергается изменениям и сам является инициатором определенных изменений. Аспект непредсказуемости свидетельствует или о возможностях направленности жизни непосредственно через взрослого человека или через характер взаимодействия с окружающей средой. Заметное преобладание процессов ассимиляции способствует тому, что человек не меняет образа своего поведения, несмотря на меняющиеся обстоятельства и ограничения, которые следуют согласно возрасту. Например, продолжается, юношеский стиль жизни в среднем возрасте, не принимая во внимание ни физические возможности, ни социальные ограничений. Характерные приспособления охватывают широкий диапазон изменений, описывающих многочисленные способы поведения в отношении задач и требований развивающегося, социального и индивидуального (цели и стремления) характера. Они остаются под влиянием окружающей среды, основных тенденций и собственной активности субъекта.

Ключевые слова: *период зрелости, жизненные задачи и вызовы, кризисы нормативные и ненормативные, процессы ассимиляции и аккомодации, понимание мира, определение смысла собственной жизни, аутонаррация и история жизни.*

Tamara Tkacz. Psychospołeczny charakter zmian na przestrzeni Życia

W tekście przedstawiona została analiza, której zasadniczą konkluzją jest stwierdzenie, że człowiek na przestrzeni całego życia podlega zmianom i sam niektóre zmiany wprowadza. Aspekt nieprzewidywalności świadczy bądź o rozmaitych możliwościach ukierunkowania życia przez samą osobę dorosłą czy przez charakter interakcji z otoczeniem. Wyraźna przewaga procesów asymilacji sprawia, że człowiek nie modyfikuje swego sposobu zachowania pomimo zmieniających się okoliczności i ograniczeń wynikających z wieku. Kontynuuje na przykład młodzieńczy styl życia w wieku średnim, nie biorąc pod uwagę możliwości fizycznych ani ograniczeń społecznych. Charakterystyczne przystosowania obejmują szeroki zakres zmiennych opisujących liczne sposoby zachowania wobec zadań i wyzwań o charakterze rozwojowym, społecznym i indywidualnym (cele i dążenia). Pozostają one pod wpływem środowiska, podstawowych tendencji oraz aktywności własnej podmiotu.

Слова ключевые: *okres dorosłości, zadania i wyzwania życiowe, kryzysy normatywne i nienormatywne, procesy asymilacji i akomodacji, rozumienie świata, określanie sensu własnego życia, autonarracja i historia życia.*